

UDK 82.0

Jernej Habjan

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU

ANALIZA SVETOVNIH-SISTEMOV IN FORMALIZEM V LITERARNI ZGODOVINI

Desetletje po Morettijevem predlogu oddaljenega branja svetovne literature kritike tega kulminirajo denimo v Holquistovi zavrnitvi oddaljenega branja v imenu jakobsonovske filologije. Oddaljeno branje se resda odpove natančnemu branju, ne pa tudi Jakobsonu. Formalni »skoki«, ki jih Franco Moretti rekonstruira s pomočjo kvantitativnih analiz dolgega trajanja form, aktivirajo prav to, čemur Roman Jakobson pravi »poetska funkcija jezika«. Še več, Jakobsona zanemarja ravno tisto zgodovinopisje, ki Morettijevo teorijo svetovne literature sooča z lokalnimi literarnimi dejstvi, ki naj bi zaslužila kanonizacijo. Te kritike prezrejo, da lahko teorijo ovrže le močnejša teorija, ne pa dejstva, in da utegne biti dobro izhodišče za to prav Morettijeva umestitev lokalnih dejstev v periferije, ki jih izkoriščajo kanonizirani centri, ne pa v sam kanon.

A decade after Franco Moretti's plea for the distant reading of world literature, its critiques are culminating in, say, Michael Holquist's dismissal of distant reading on behalf of Jakobsonian philology. Distant reading, however, can indeed be charged with denouncing close reading, but not Jakobson. The formal "jumps" reconstructed by Moretti via quantitative analyses of the *longue durée* of forms activate what Roman Jakobson calls the "poetic function of language." Moreover, Jakobson is ignored by the very historiography that confronts Moretti's theory of world literature with local literary facts that are said to deserve canonisation. These critiques fail to see that theories can be falsified only by stronger theories, not by facts, and that Moretti's location of local facts not in the core's canon, but in the peripheries exploited by the core, may be a good starting point.

Ključne besede: oddaljeno branje, analiza svetovnih-sistemov, natančno branje, strukturalna poetika, Franco Moretti, Roman Jakobson

Keywords: distant reading, world-systems analysis, close reading, structural poetics, Franco Moretti, Roman Jakobson

Leta 2000 je Franco Moretti zastavil vprašanje, kako bi literarna veda mogla seči onkraj svetovnega kanona, in podal tale negativni odgovor: »Nekaj je gotovo: ne s pomočjo natančnega branja peščice tekstov, te sekularizirane teologije ('kanon!'), ki se je iz veselega mesteca New Haven razširila po vsej literarni vedi.« (MORETTI 2000: 208) V spremljevalni razpravi pa je strategijo natančnega branja, ki jo je v metodo utrdilo novo kritištvo in dokončno uveljavil dekonstrukcionizem, označil za »teološko vajo – zelo slovesno obravnavo zelo redkih tekstov, pojmovanih zelo resno –, medtem ko v resnici potrebujemo majhno pogodbo s hudičem: znamo brati tekste, zdaj se naučimo še *ne* brati tekstov« (2011: 11). Pet let zatem, po nizu predlogov zamenjave dekonstrukcionističnega natančnega branja kanona s tem, kar je Moretti poimenoval »oddaljeno branje« »svetovnega literarnega sistema«, je pozitivni odgovor prinesla tale retrospekcija: »Medtem ko je nedavna literarna teorija iskala navdih

pri francoski in nemški metafiziki, sem torej menil, da se lahko v resnici veliko več naučimo pri naravnih in družbenih znanostih.« (2011: 44)

Moretti je novi spoznavni predmet, svetovno literaturo kot zgodovinsko diferenciran sistem form, dejansko proizvedel z navdihovanjem pri analizi svetovnih-sistemov; in z navezavo na grafe kvantitativnega zgodovinopisja, geografske zemljevide in drevesa evolucijske biologije je zamejil čas, prostor in kronotope nekaterih izmed ključnih formalnih elementov, ki naddoločajo tiste žanre, ki naddoločajo zgodovino svetovne literature.

Oddaljeno branje kot aplikacija analize svetovnih-sistemov na literaturo

Svetovnosistemska šola konceptualizira moderno zgodovino kot proces oblikovanja meddržavnega sistema, strukturiranega okrog delitve med zgodovinsko gibljivim centrom akumulacije kapitala in njegovo vsakokratno (pol)periferijo. Center, polperiferija in periferija se premeščajo v skladu z gibanjem sistemskih ciklov akumulacije: cikel s centrom v Genovi se začne oblikovati v poznem 14. stoletju in ga sredi 16. stoletja izrine nizozemski cikel, ki se sredi 18. stoletja umakne britanskemu ciklu, ki ga proti koncu 19. stoletja nadomesti ameriški cikel, pri čemer ZDA v zadnjih štiridesetih letih vse bolj zgublajo boj za ekstraprofite proti jugovzhodni Aziji.¹

Kakor moderni svetovni-sistem je po Morettiju (2011: 9–10, 21) tudi svetovna literatura »ena in neenaka«, en sam sistem, katerega struktura pa je razdeljena na kanični center in marginalizirano (pol)periferijo. Moretti rekonstruira »dolgočasno« (MORETTI 1998: 150) dolgo trajanje inertnih form na periferijah kanona kot ozadje kanona, kot potencialni, a ne aktualizirani kanon. Tako seveda postane zanimiv ne samo »dolgčas«, pač pa – to je morda še težje doseči – sam kanon, ki nenadoma začne zastavljati nelagodna vprašanja, med katerimi je na primer tole: »Kako se pripovedna forma izkristalizira iz zbirke naključnih, nezrelih in pogosto groznih poskusov?« (prav tam)

Dialektiko enosti in asimetričnosti, zaradi katere je svetovna literatura »ena in neenaka«, sistem, najučinkoviteje formalizira Morettijeva uporaba evolucijskih dreves, zlasti njegovo drevo polpremega govora (MORETTI 2011: 126–38), ki sklepa njegov petletni niz poskusov, da bi zajel svetovno literaturo.² Sodeč po drevesu, postopek polpremega govora med Jane Austen in Flaubertom ter Zolajem vse bolj odpravi razkorak med likom in pripovedovalcem. Po tej saturaciji antagonizem med individuom in družbo ponovno vznikne, brž ko se postopek preseli v Rusijo Dostojevskega. Ponovno

¹ Za diagram teh sistemskih ciklov akumulacije gl. ARRIGHI 2009: 192; za malce drugačno kronologijo, ki jo je predlagal glavni predhodnik analize svetovnih-sistemov, gl. BRAUDEL 2010; za uvod v svetovnosistemiški pristop gl. poleg Braudelove knjižice WALLERSTEIN 2006.

² Sklepno poglavje *Grafovi, zemljevidi, drevesa*, ki po poglavju o grafih in poglavju o zemljevidih obravnava drevesa, Moretti (2011: 113, 115) vpelje takole: »Spet je pred nami diagram. Medtem ko so diagrami v prvem poglavju kvantitativni, v drugem pa prostorski, so evolucijska drevesa morfološki diagrami, ki zgodovino sistematično povezujejo s formo. V nasprotju z literarno vedo, v kateri so teorije forme običajno slepe za zgodovino, zgodovinske razprave pa slepe za formo, evolucijska misel dejansko obravnava morfologijo in zgodovino kot obe razsežnosti enega drevesa: vertikalna os od spodaj navzgor prikazuje regularno minevanje časa /.../, horizontalna pa spremlja formalno raznovrstnost /.../, ki bo sčasoma privedla do 'izrazite zvrsti' ali do popolnoma novih vrst. /.../ Od skupnega nastanka k izjemni pestrosti rešitev: veje morfološkega drevesa z izjemno intuitivno močjo zajamejo to nenehno razločevanje življenjskih form.«

odpravo razkoraka, a tokrat ne brez antagonizma, prinese vrnitev postopka v Evropo, a to pot v Vergov sicilski, politično nekonsolidirani del Evrope. Naposled se lik in pripovedovalec znova ločita vzdolž osi center/periferija, ko evropski visoki modernizem potuji objektivnost buržoazne ideologije, Vargas Llosovi in drugi latinskoameriški »diktatorski romani« pa subjektivnost kompradorskega vodje.

Namesto nepovezanih dekonstrukcionističnih natančnih branj – ki bi se jim povrh vsega Verga ali celo Vargas Llosa najbrž niti ne zdel vreden dekonstrukcije – tako uzremo proces, katerega dialektika se materialno artikulira v geografiji. Postopek polpremega govora je namreč kot moderna ideološka kompromisna tvorba prepoznan in postvarjen v centru svetovnega-sistema 19. stoletja; problematiziran kot tak v modernizirajoči se Rusiji; zgolj delno obnovljen na evropski južni polperiferiji; in nato ponovno relativiziran v izhodiščnem zahodnoevropskem centru in na dotlej inertni latinskoameriški periferiji, pri čemer sta obe področji tedaj, v ameriškem stoletju, že polperiferini.

Vendar je oddaljeno branje namenjeno premagovanju razdalj ne le med Jane Austen in Vargas Lloso, temveč tudi med Jane Austen in Amelio Opie, med Vargas Lloso in Davidom Viñasom. Oddaljeno branje ne poskuša (de)konstruirati kanona, pač pa obravnava kanon kot zgolj eno izmed potencialnih zgodovin literature, in sicer kot tisto, ki je zaradi vzrokov, ki tvorijo zakone literarne zgodovine, postala dejanska zgodovina. To je jasno razvidno iz Morettijeve druge osrednje študije, ki uporablja evolucijsko drevo, namreč iz njegove arheologije podžanrov detektivske zgodbe, ki so ostali zgolj potencialnosti zaradi Conan Doylove zmagovite uporabe postopka ključev kot jakobsonovskega sprožilca poetske funkcije jezika detektivskih zgodb.

Drevesa lahko tedaj odkrijejo tako razmerja med na videz nepovezanimi aktualnostmi kakor potencialnosti, ki so jih zasenčile aktualnosti. Se pravi, na novo lahko osvetlijo ne samo razmerja med elementi kanona, pač pa tudi periferne literarne forme, ki jih je marginaliziral kanon kot celota. V prvem primeru drevesa rekonstruirajo razvejevanje enot (kakršna je postopek polpremega govora), v drugem pa nasprotni proces (kakršen je poenotenje žanra detektivske zgodbe pod znamenjem postopka ključev). V izhodiščnem predlogu oddaljenega branja sta bila procesa resda razdeljena med razvejajočimi se, nacijam podobnimi drevesi in poenotujočimi, trgov podobnimi valovi (MORETTI 2011: 22–25); zdi se, da se sredi desetletja ta razlika že reflektira v samo drevo, ki lahko kot takšno formalizira obe vrsti procesov. Toda tega ne gre razumeti kot revizijo pod pritiskom številnih kritik izhodiščnega predloga. Nasprotno, nova drevesa še kompleksneje, konkretnje prikazuje dialektiko centra in periferije, ki je pri delu med aktualnostmi, kakršni sta Jane Austen in Vargas Llosa, ali na primer tržni mehanizem, ki obsodi pred-doylovske ključne na zgolj potencialnost. Ta drevesa je še lažje mobilizirati v Morettijevem izhodiščnem boju zoper proučevanje literatur kot samozadostnih nacionalnih in celo lokalnih identitet.

Dekonstrukcionistična kritika oddaljenega branja

Strategiji oddaljenega branja mnogi očitajo, da zvjaja posebnost sleherne literature oziroma kulture na njeno mesto v binarnem dispozitivu centra in periferije. A kljub silni navezanosti na sodobno kritično teorijo te kritike ne poskušajo na primer

dekonstruirati tega binoma in tako ali drugače pokazati, da to razlikovanje manifestno daje prednost centrom, latentno pa se naslanja na periferije. Nasprotno, te kritike poskušajo zgolj dokazati, da literature in kulture, s katerimi se identificirajo, niso periferne; namesto za dekonstrukcijo kanona se potegujejo za priznanje svojih lokalnih literatur kot vrednih kanonizacije. Delajo namreč – z vidika dekonstrukcionizma usodno – napako, da uporabljajo izraza center in periferija kot besedi, politično nekorektni besedi vsakdanje govornice, ne pa kot termina analize svetovnega-sistema, tj. teorije centralnega izkoriščanja periferij.

Podobno so oddaljenemu branju očitali, da zanemarja posebnosti posameznih jezikov in se zanaša le na filološke študije iz druge roke (napisane v angleškem jeziku; ARAC 2002: 40). V tem primeru bi dialektičen in neidentiteten odgovor mogel biti v tem, da se oddaljeno branje zateka k že opravljenim študijam prav zato, da bi moglo njihov predmet, dano lokalno literaturo, artikulirati na ravni predmeta analize svetovne literature in mu tako podeliti dostojanstvo novega spoznavnega predmeta. Oddaljeno branje tvega z branjem zunajbesedilnih postopkov in žanrov (ter sekundarne literature v angleščini) ravno zato, da ne bi bilo kakor natančno branje omejeno na branje (primarne) literature v angleščini.

Dekonstrukcija je tedaj ne samo to, kar kritike oddaljenega branja zahtevajo, ampak tudi to, pred čimer so ranljive. Pa še to je, kar te kritike zanemarjajo, saj prezrejo Morettijevo lastno dekonstrukcionistično uporabo para center/periferija. Moretti resda začne s trditvijo, da je pohod romana na način prilagajanja zunanjemu vplivu značilen za periferije, spontan pohod pa za centre. Toda to stori le zato, da bi lahko pokazal, da je pravilo prvi primer, ne drugi (2011: 15–16). V resnici Moretti vpelje opozicijo pravilo/izjema in, potem ko jo projicira na binom center/periferija, dobi veliko konkretnije razmerje med periferijo-kot-pravilom in centrom-kot-izjemom. V končni izpeljavi (2011: 36–37) pa celo pokaže, da je spontanost ne le izjemna, pač pa neobstoječa, saj je pohod romana zmerom, tudi v centrih, izid kompromisa. To pa ga ne napeljuje k relativizmu. Razlika med centrom in periferijo namreč ostaja, a ni v genezi elementa (kakršen je pohod romana), temveč v njegovem mestu v sistemu: bistveno je to, kje je element glede na center, ne pa to, ali je nastal samoniklo.

Videti je, da na podobno napačno branje naletimo v primeru Morettijevega izhajanja iz ideje Fredrica Jamesona, da pohod neke forme vselej zahteva kompromis med tujo formo in lokalnim gradivom. Moretti dejansko obravnava to opozicijo kot enega izmed zakonov literarne zgodovine, vendar kritike prezrejo, da opoziciji doda lokalno formo (2011: 20). S tem ko trdi, da to formo destabilizira tuja forma, nakaže, da je naddoločena, dvojno vpisana. Kajti lokalno formo kot lokalno določa gradivo, kot formo pa to, kar ji je tuje, ta druga določenost pa je naddoločenost, saj tuja forma poleg lokalne forme določa tudi lokalno gradivo, ki tudi samo določa lokalno formo. Lokalna forma je torej zgostitev, simptom asimetričnosti kompromisa: nestabilnost lokalne forme (kakršna je pripovedovalec) signalizira podrejenost lokalnega in gradiva tujemu in formi (na primer lokalnega lika tujemu sižeu; 2011: 17 op. 23).

Kritikam oddaljenega branja torej že njihova tarča ponudi dekonstrukcijo dvojice center/periferija. Še več, ta dekonstrukcija brani lokalne literature, v imenu katerih so te kritike kritične, bolje kakor one same. Ker namreč obravnava te literature kot izkoriščane po centru, vsekakor doseže več kakor preproste zahteve po sprejetju teh literatur v kanon,

zahteve, ki ne uvidijo, da kanon sestavljajo natančno teksti, katerih kanonični status se zdi zdravorazumski in je kot tak odvisen od ideološkega in ne znanstvenega priznanja. In sicer gre po Morettiju za ideologijo povprečnega bralca in bralke, tj. – kot prikaže drevo detektivskih ključev – za ideologijo trga: »Kanone ustvarjajo bralci in bralke, ne profesorji in profesorice: akademske izbire so zgolj odmevi procesa, ki poteka povsem zunaj šole, nič drugega niso kakor nejevoljno etiketiranje.« (MORETTI 2000: 209)

Filološka kritika oddaljenega branja

Ta napad na oddaljeno branje tedaj še zdaleč ni obramba natančnega branja. In sicer ni obramba ne dekonstrukcionistične ne filološke različice natančnega branja. Deseletje po Morettijevem predlogu oddaljenega branja svetovne literature številni drugi radikalni misleci odvrtačajo od natančnega branja v prid historičnemu materializmu. (Na primer Tariq Ali je novembra 2008 na 12. letni konferenci inštituta Parkland v Edmontonu označil tedaj svežo globalno ekonomsko krizo za dogodek, ki je kritični misli zastavil nalogo, ki je ta ne bo mogla opraviti z zanašanjem na natančno branje, ki je zadnji dve desetletji prevladovalo v mednarodnem akademskem polju. Maja 2010 pa je na 3. letnem Subverzivnem filmskem festivalu v Zagrebu podobno sodbo izrekel Slavoj Žižek.) Istočasno kritike, ki jih literarna veda naslavlja na Morettija, kulminirajo na primer v Holquistovi zavrnitvi oddaljenega branja v imenu jakobsonovske filologije. Michael Holquist (2010: 81) diagnosticira trenutno stanje literarne vede kot »obliko morske bolezni, stanje, v katerem subjekt med drugim zgubi občutek za smer«, in prepoznava njegov glavni simptom v dejstvu, da »[v]rednost raziskovanja, oprtega na tradicionalno natančno branje izvornih tekstov, zdaj ogroža raziskovalni model, ki ga Franco Moretti, tudi sam izpričan mojster natančnega branja, zagovarja pod rubriko 'oddaljeno branje'«.

V samozavestni jedrnatosti te zavrnitve lahko razberemo saturacijo starejših kritik oddaljenega branja, ki so jih med drugimi prispevali Gayatri Chakravorty Spivak, Emily Apter in Jonathan Arac. Tako Gayatri Spivak (2003: 107–09 op. 1) degradira oddaljeno branje v vir učbenikov, iz katerih naj bi črpalo (in ki naj bi jih naposled dekonstruiralo) natančno branje; Emily Apter (2003: 256, 280–81) kljubuje oddaljenemu branju s pomočjo spitzerjevske nadnacionalne filologije; Arac (2002: 35) pa ne vidi v oddaljenem branju nič manj kakor primer do globalizacije prijazne teorije, ki zanemarja singularnost jezika in s tem literarne vede.

Oddaljeno branje resda zavrača natančno branje, ne pa tudi Jakobsonove poetike. Nasprotno, formalni skoki, ki jih Moretti rekonstruira s pomočjo kvantitativnih analiz »dolgočasnega« dolgega trajanja formalne evolucije, aktivirajo ravno to, čemur bi Roman Jakobson (1979: 305) rekel »naravnost na izraz«³ in pozneje »poetska funkcija jezika«, ki »projicira načelo ekvivalence s selekcijske osi na kombinacijsko os«

³ »V emocionalnem in pesniškem jeziku jezikovne predstave /.../ močno usmerjajo pozornost nase /.../. Pri tem pa se sorodnost emocionalnega in pesniškega jezika tudi konča. Medtem ko v prvem afekt narekuje zakone besedni gmoti, /.../ poezijo, ki ni nič drugega kakor *izjava, naravnana na izraz*, urejajo tako rekoč imanentni zakoni; komunikacijska funkcija, lastna tako praktičnemu kakor emocionalnemu jeziku, je tu minimizirana.« (JAKOBSON 1979: 305)

(JAKOBSON 1989: 160).⁴ Spomnimo se dreves: geografsko premeščanje polpremega govora je obravnavano kot sredstvo naravnosti tega postopka na izraz; in ključi so uzrti kot tisto, kar sproži poetsko funkcijo jezika detektivskih zgodb, tj. kot »zglob, ki združi [preteklost in sedanost] in s tem spremeni zgodbo v nekaj, kar ni zgolj vsota svojih delov: v strukturo.« (MORETTI 2000: 218)

Jakobsona, pace Holquist, ne zanemarija oddaljeno branje, pač pa sama komparativistična politika priznanja lokalnih kultur, ki kritizira oddaljeno branje. To identitetno politiko delno reproducira celo Holquistova obramba Jakobsona pred Morettijem. Kajti kljub svoji manifestni kritiki postmodernega prisvajanja jakobsonovskega jezikovnega obrata kot obskurantističnega relativizma (HOLQUIST 2010: 91) ta obramba predstavlja Jakobsona kot nekakšnega postmodernega zagovornika manjšinskih literatur (2010: 85, 95 op. 7) in kot dekonstrukcionističnega razkrinkovalca jezikovne konstruiranosti univerzalnih resnic ali, v najboljšem primeru, kot apostola truisma o diskurzivnosti realnosti: »Nalogo filologije, da spodbija iluzijo, da lahko ljudje ubežimo pred morjem besed v nekakšen mitičen pristan absolutne resnice, je Jakobson opravljal briljantno« (2010: 94).

Proti tej nasprotipostavitvi oddaljenega branja in strukturalne poetike bi morali poudariti, da Moretti (2009: 154) celo v nedavni izrazito kvantitativni študiji vztraja, da je »formalna analiza /.../ tisto, ob čemer se mora izkazati sleherni nov pristop, naj bo kvantitativen, digitalen, evolucionističen ali kakršen koli že«. Prav to pa je poanta Jakobsonove (ne)slavne šale, da je raziskovanje literature brez formalne analize prav tako naključno kakor aretacija brez ključev:

[P]redmet literarne znanosti ni literatura, temveč literarnost, tj. tisto, kar napravi neko delo literarno. Literarni zgodovinarji pa so bili doslej predvsem podobni policistom, ki takrat, ko imajo nalogo, da aretirajo določeno osebo, za vsak primer zaprejo še vse tiste, ki so bili v stanovanju, pa tudi vse one, ki gredo po naključju mimo hiše. Prav tako je za literarne zgodovinarje porabno prav vse: življenje, psihologija, politika, filozofija. Namesto literarne vede nastaja konglomerat disciplin, gojenih na domači gredici. (JAKOBSON 1979: 305; prevod delno naveden po: VERČ 2010: 46)

Ravno od te primere se praviloma ograjuje tisti – večinski – del sodobne literarne vede, ki kritizira tudi oddaljeno branje. Ta dvojna zavrnitev postane razumljiva, brž ko se zavemo, da formalna analiza, kakršno prakticirata Jakobson in Moretti, le stežka potrdi trenutno literarnovedno zagotavljanje, da je ta ali ona lokalna literatura oziroma kultura (običajno tista, ki ji pripada izjavljalec tega zagotavljanja) edinstvena identiteta, neodvisna od sleherne svetovnosistemske naddoločenosti, in samostojna članica kluba svetovnega kanona. V večini primerov teh literarnovednih pozivov po priznanju perifernih tekstov kot pripadajočih svetovnemu kanonu pač ni mogoče podkrepiti s formalno analizo teh tekstov.

⁴ »Selekcija poteka na podlagi ekvivalence, podobnosti in različnosti, sinonimije in antinomije, kombinacija, sestava sekvence, pa temelji na bližini. *Poetska funkcija projicira načelo ekvivalence s selekcijske osi na kombinacijsko os.* Ekvivalenca je povzdignjena v konstitutivno sredstvo sekvence. V poeziji je zlog izenačen s katerim koli zlogom iste sekvence[.]« (JAKOBSON 1989: 160) Z vidika Jakobsonovega koncepta poetske funkcije obravnava njegovo zgodnjo idejo o naravnosti na izraz SKAZA 1984: 429–30.

Onstran kritike: Oddaljeno branje kot svetovna filologija

Lokalna literarna dejstva, ki naj bi ovrgla Morettijev model s centrom in (pol) periferijo ali/in Jakobsonovo definicijo poetske funkcije jezika, nas pripeljejo do sklepne poante: identitetna politika priznanja je epistemološka ovira pri razumevanju procesa ovrženja določene teorije. V Althusserjevi materialistični epistemologiji je ideologija tista, ki je večna, in ne teorija (ALTHUSSER 2000: 84–87), in celo v Popperjevi liberalni epistemologiji je trditev teoretska prav toliko, kolikor jo je mogoče ovreči (POPPER 1998: 120, 95–96), po Feyerabendu pa ni teorija nič manj kakor imuna proti ovrženju z dejstvi in ovrgljiva zgolj z močnejšo teorijo (FEYERBEND 1999: 23–26, 68–70, 344–45). Medtem ko institucije, ki svoja protislovja rešujejo z vpeljevanjem dopolnilnih institucij, zagotavljajo ideologiji večno materialno eksistenco,⁵ je teorija alternativa ideologiji prav v tem, da je pertinentna le lokalno, tako da jo lahko ovrežejo zgolj primeri, ki jih je neka močnejša teorija vselej že preoblikovala v spoznavni predmet, ne pa samonikli, pri tej ali oni ideologiji sposojeni predmeti. (Se pravi, ovrženje je usodno za teorijo samo, če ga obravnavamo v slovarskem, ideološkem pomenu, ne pa v Popperjevem teoretskem pomenu.) Tako je ovrgljivost dobra novica za vsako teorijo posebej, ovrženje posamezne teorije pa dobra novica za teorijo nasploh, saj se lahko ovrženje neke teorije zgodi samo kot nastop močnejše, konkretnejše teoretizacije »dejstev«. Moč določene teorije narašča sorazmerno z ovrgljivostjo te teorije in doseže ničlo v hipu, ko neka močnejša teorija aktualizira ovrgljivost kot ovrženje.

Prav to dialektiko ima v mislih Moretti, ko se strinja s Popperjem, da je »vrednost neke teorije sorazmerna z njeno neverjetnostjo« in da »[l]ahko neko retorično konfiguracijo – naj se zdi v luči drugih zgodovinskih ugotovitev še tako absurdna – popolnoma negira zgolj boljša retorična konfiguracija« (MORETTI 2005: 23, 24; prim. MORETTI 2011: 37 op. 13, 16 op. 18). Ravno to zanemarjajo kritike oddaljenega branja, ko poskušajo to strategijo ovreči s sklicevanjem na dejstva o (domnevno singularnih) partikularnih literarnih in kulturnih identitetah, ne pa na teoretske koncepte.

Negacija centra-kot-spontanosti je odličen primer. Jale Parla (2004: 117, 120–21) in Jonathan Arac (2002: 38) resda opomnita Morettija, da je celo centralni avtor, kakršen je bil Fielding, priznal Cervantesov vpliv. Toda razlog za to, da Moretti sprejme to kritiko pripisovanja spontanosti literarni evoluciji v centru sistema, je v tem, da ga spomni na mogočo teoretsko – in ne empirično – kritiko, in sicer na materialistične teorije forme kot kompromisa:

Tu so reči enostavne: Jale Parla in Jonathan Arac imata prav – in tudi sam bi moral to vedeti. Navsezadnje je bila teza, da je literarna forma *zmerom* kompromis med nasprotujočimi si silami, lajtmotiv moje intelektualne formacije, ki sem ga srečeval vse od freudovske estetike Francesca Orlanda do Gouldovega »načela pande« ali Lukáčeve koncepcije realizma. Le kako sem mogel »pozabiti« vse to? (MORETTI 2011: 36; prim. 166)

⁵ Prim. MOČNIK 2009: 256–62. Najbližji (in zato v marsičem najbolj oddaljeni) primer: pregovori kot del materialnosti spontane ideologije vsakdanje govornice vedno nastopajo v parih, tako da jih ne more ovreči noben primer – če ni bog najprej sebi ustvaril brade, je pa kovačeva kobila bosa, in ko slika ne pove več kakor tisoč besed, je pač pero ostrejšje kakor meč.

Če naj gremo do konca: Francesci Orsini, ki opozicijo izhodiščnega in ciljnega jezika, implicirano pri njem in Pascale Casanova, nadomesti z dvojico gostujočega in gostiteljskega jezika, Moretti odvrne: »Kulturna industrija kot 'gost', ki ga povabi 'gostitelj', ki 'si prisvaja' njegove forme ... So to koncepti ali sanjarije?« (2011: 37 op. 15) Ta odgovor gre brati kot ovrženje konceptov z močnejšimi koncepti, ne z dejstvi, in sicer v tem primeru z opozicijo center/periferija, kakor jo je konceptualizirala analiza svetovnih-sistemov. Izhajajoč iz tega konceptualnega para, pa bi se mogli lotiti tudi »dejstev«, na katera se sklicuje Francesca Orsini: denimo na njen identitetni očitek, da globalna literatura ne vpliva na indijsko literaturo, pač pa jo zanemarja (ORSINI 2002: 87), bi lahko odvrnili z Wallersteinovo tezo, da so tovrstna izključevanja periferij ravno eden od načinov izkoriščevalskega vključevanja teh periferij v svetovni-sistem (WALLERSTEIN 2006: 40–41).⁶

Kar zadeva Jakobsonovo literarnost, bi poskus ovrženja z dejstvi morda želel priklicati tekste, ki se ne zdijo naravnani na izraz, a kljub temu veljajo za literarne. Dejansko sta to antiesencialističnim kritikom strukturalne poetike predlagala že recimo Gérard Genette in Jonathan Culler. Nedavno pa je Marko Juvan (2011: 134–37) interpretiral pesem »novinec v drugi zvezni ligi belišče« oziroma šport (ŠALAMUN 1968: 45), ki jo je leta 1968 Tomaž Šalamun, tedaj že razvpit pesnik, naredil tako, da je športni komentar postavil kot niz vrstic in ga objavil v svoji pesniški zbirki *namen pelerine*. Juvan s tem primerom ni hotel ovreči Jakobsonovega koncepta literarnosti, pač pa pokazati, da moremo in moramo ta koncept uporabiti za zajetje konvencionalne narave kraja objave, avtorjevega položaja v literarnem življenju, obzorja pričakovanja in drugih okoliščin, v katerih ta ali oni tekst postane literaren. Te okoliščine, navsezadnje institucija umetnosti sama, med drugim dosežejo – kot je prav tako nedavno pokazala Maja Breznik na primeru »reprezentant massimo bianchi in uradnica luciana carere« oziroma who is who (ŠALAMUN 1968: 3), ki je prav tako izšel v zbirki *namen pelerine* –, da Šalamun »danes velja za največjega slovenskega pesnika po drugi svetovni vojni« (BREZNIK 2010: 84).

K temu preoblikovanju Jakobsonovega koncepta v smeri konvencij lahko dodamo dvojje. Prvič, te okoliščine so vselej že vpisane v tekst. V Šalamunovem primeru preprosti postopek razdelitve proznega teksta v približno enako dolge vrstice aktivira poetsko funkcijo jezika tega teksta. Ti »manjši posegi« (JUVAN 2011: 136) kar najjasneje projicirajo Jakobsonovo načelo ekvivalence s selekcijske osi na kombinacijsko os; kot pravi Juvan o podobnem primeru v eni zgodnejših različic razprave: »Vest iz črne kronike o nesreči pri delu se zgolj z verznim prepisom v obeh bralca ali bralke temeljito spremeni.« (JUVAN 2000: 39) Tekst uteleša ničelno stopnjo – in ne odsotnost – literarnosti. Kot tak pa uteleša tudi naddoločenost kontinuiranega govora z diskretno pisavo: glasno branje, ki po Juvanu (2000: 40, 2011: 135–36) odpravlja razliko med verzi športa in prozo športnega komentarka ter s tem zahteva razširitev – po Virku (2008: 104–05) pa celo odpravo – Jakobsonovega koncepta, ne obstaja. Kajti glasno branje, ki zanemari verzne konce športa, ni nič bolj veljavno kakor branje, ki zanemari recimo ločila športnega komentarka. Prav z Juvanovega (in Virkovega)

⁶ Mimogrede, Pascale Casanova, ki jo ne samo Francesca Orsini, pač pa večina kritikov zavrača hkrati z Morettijem, reflektira svoj projekt zgodovine svetovne literature kot dopolnjevanje – in ne nadomeščanje – Jakobsonovega vprašanja »Kako?« z zgodoviniopisnim »Zakaj?« (CASANOVA 1997: 33).

dekonstrukcionističnega stališča⁷ je mogoče pokazati, da glasno branje vselej že signalizira verzno obliko športa in tako aktivira njegovo poetsko funkcijo.⁸

Drugič, noben literarni tekst ne more ovreči Jakobsonove ali katere druge teorije, ne da bi bil – ponovno: vselej že – konceptualiziran kot literarni tekst. Ravno zato, ker ni danega bistva literarnosti, se antiesencialisti ne morejo preprosto sklicevati na tekste, kakor da je njihov literarni status očit. Kolikor je takšna očitnost izid kanonizacije in sorodnih ideoloških procesov, se mora sleherni poskus znanstvenega ovrženja Jakobsonovega koncepta začeti pri konceptualnem prikazu literarnega statusa teksta, uporabljenega pri ovrženju. In videti je, da lahko celo v radikalnem primeru Šalamunovega »ready-made« ta konceptualni prikaz priskrbi že Jakobsonov koncept literarnosti, kar pa falsifikacijo tega koncepta seveda preobrne v verifikacijo.

Če se vrnemo k Althusserju, lahko dodamo, da se verovanje v falsifikacijsko moč dejstev zateka k utajitvi razlike med realnim in spoznavnim predmetom. Že več kot desetletje Moretti opozarja svoje (potencialne) kritike, da je oddaljeno branje namenjeno konceptualizaciji novega spoznavnega predmeta, svetovnega literarnega sistema, in ne preprostemu zanikanju partikularnih lokalnih književnosti. In četudi se tako rekoč vsaka kritika oddaljenega branja začne z navedkom Morettijeve izhodiščne teze, da »svetovna literatura ni predmet, ampak *problem*« (MORETTI 2011: 9; prim. MORETTI 2000: 217 in 2011: 182), se prav vsaka nadaljuje z odvrnitvijo od njegove teorije v imenu domnevnih dejstev o singularnosti lokalnih identitet. Zato ne preseneča, da je moral Moretti to poanto ponoviti celo v nedavnem referatu »Network Theory, Plot Analysis« (Teorija omrežij, sižejska analiza), kvantitativni analizi *Hamleta*, ki, mimogrede rečeno, razvija – ne pa ovrže – njegovo vse prej kot kvantitativno interpretacijo elizabetinske tragedije, razvito pred več kot tremi desetletji (MORETTI 1979).

Nekako sredi tega desetletja (kritik oddaljenega branja pa je Moretti (2011: 163–64, 183) opustil metodološko debato o oddaljenem branju v prid samemu oddaljenemu branju. To je smiselno, kolikor teoretske konstrukcije spoznavnega predmeta ni mogoče naturalizirati, popredmetiti v statično metodo. Zaradi neizbežne konstruiranosti spoznavnega predmeta je sleherni popolnoma metodološka debata pred-teoretska. A zaradi istega razloga je za teorijo konstitutivna debata o teoriji, saj se teoretizacija spoznavnega predmeta ne more verficirati zgolj s pred-teoretskim sklicevanjem na dani realni predmet (razprava o teoretski strategiji je torej že teoretska razprava; MOČNIK 2009: 265–66). Moretti pripiše moč ovrženja zgolj teoriji (in je zato deležen mnogih literarnovednih kritik); zato gre njegovo odklonitev elegantne metodološke debate v imenu prozaične empirične analize (2011: 183) brati kot odklonitev abstraktne ideo-

⁷ »Prvi pogoj /.../ funkcioniranja [elementa govornje govorice]: njegovo lociranje glede na določen kod /.../. Prek empiričnih variacij tona, glasu itd., morebiti prek določenega akcenta, je treba npr. biti zmožen prepoznati identiteto, povejmo, označevalne forme. /.../ [T]a enotnost označevalne forme [se] konstituira le prek svoje iterabilnosti, prek možnosti biti ponavljana /.../ v odsotnosti določenega označevalca ali intence aktualnega pomena, kakor tudi vsake intence prisotne komunikacije. [T]a strukturna možnost biti odzvet referentu ali označencu (torej komunikaciji in svojemu kontekstu) naredi iz vsakega znamka, tudi če je ta oralen, grafem na splošno[.]« (DERRIDA 1995: 128–29)

⁸ Tudi Morettija Juvan (2009: 195–201, 205) dopolnjuje v smeri konvencionalnosti pojma svetovna literatura: »[V]saka nacionalna literatura ali medliterarna skupnost je ustvarila svojo verzijo svetovne klasi-ke, vsaka literatura svojo produkcijo medbesedilno utemeljuje na sebi lastnih svetovnih izborih.« (206) (Za Virkovo zavrnitev Morettija gl. VIRK 2007: 188–89, 195 in 2009: 20 op. 30.)

loške prakse v prid konkretni teoretski praksi konstruiranja spoznavnega predmeta iz realnega predmeta.

Se pravi, namesto da v skladu z identitetno politiko predstavlja lokalne literature in kulture kot vredne sprejetja v svetovni kanon, bi moralo literarno zgodovinopisje pokazati, da je kanon zgolj eden izmed možnih izidov literarne evolucije, tisti, ki je potekal v centrih na račun (pol)periferij. Namesto da teorijo svetovnega literarnega sistema, kakor jo razvijata Franco Moretti ali recimo Pascale Casanova, zgolj sooča z dejstvi o domnevno edinstvenih lokalnih književnostih, bi morala veda uvideti, da lahko teorijo ovrže samo močnejša teorija, ne pa poljubna dejstva. Morda lahko ravno strategija oddaljenega branja, ki teh lokalnih književnosti ne locira v kanonični center svetovnega literarnega sistema, pač pa v (pol)periferije, ki jih center izkorišča, služi kot izhodišče za takšno močnejšo teorijo svetovne literature.

VIRI IN LITERATURA

- Louis ALTHUSSER, 2000: Ideologija in ideološki aparati države. *Izbrani spisi*. Prev. Zoja Skušek. Ljubljana: Založba /*cf. (Rdeča zbirka). 53–110.
- Emily APTER, 2003: Global *Translatio*: The »Invention« of Comparative Literature, Istanbul, 1933. *Critical Inquiry* 29/2. 253–81.
- Jonathan ARAC, 2002: Anglo-Globalism? *New Left Review* 16. 35–45.
- Giovanni ARRIGHI, 2009: *Dolgo dvajseto stoletje*. Prev. Marjan Sedmak. Ljubljana: Sophia (Respublica).
- Fernand BRAUDEL, 2010: *Dinamika kapitalizma*. Prev. Gregor Moder. Ljubljana: Sophia (Teorija).
- Maja BREZNIK, 2010: Splošni skepticizem v umetnosti. *Primerjalna književnost* 33/2. 75–86.
- Pascale CASANOVA, 1997: *Beckett l'abstracteur*. Pariz: Seuil.
- Jacques DERRIDA, 1995: Signatura dogodek kontekst. Prev. Simona Perpar in Uroš Grilc. *Sodobna literarna teorija*. Ur. Aleš Pogačnik. Ljubljana: Krtina (Temeljna dela). 119–41.
- Paul FEYERABEND, 1999: *Proti metodi*. Prev. Slavko Huzjan. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Michael HOLQUIST, 2010: Roman Jakobson and Philology. *Critical Theory in Russia and the West*. Ur. Alastair Renfrew in Galin Tihanov. Abingdon in New York: Routledge. 81–97.
- Roman JAKOBSON, 1979: Новейшая русская поэзия. *Selected Writings V*. Haag: Mouton. 299–354.
- , 1989: Lingvistika in poetika. Prev. Zoja Skušek. *Lingvistični in drugi spisi*. Prev. Drago Bajt idr. Ljubljana: ŠKUC, ZIFF (Studia humanitatis). 147–90.
- Marko JUVAN, 2000: *Vezi besedila*. Ljubljana: LUD Literatura (Novi pristopi).
- , 2009: Svetovni literarni sistem. *Primerjalna književnost* 32/2. 181–212.
- , 2011: *Literary Studies in Reconstruction*. Prev. Simona Lapanja idr. Frankfurt idr.: Peter Lang.
- Rastko MOČNIK, 2009: *Spisi iz humanistike*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Franco MORETTI, 1979: La grande eclissi. Forma tragica e consacrazione della sovranità. Calibano 4. 9–52.
- , 1998: *Atlas of the European Novel 1800–1900*. London in New York: Verso.
- , 2000: The Slaughterhouse of Literature. *Modern Language Quarterly* 61/1. 207–27.

- , 2005: *Signs Taken For Wonders*. Prev. Susan Fischer, David Forgacs in David Miller. London in New York: Verso.
- , 2009: Style, Inc. Reflections on Seven Thousand Titles (British Novels, 1740-1850). *Critical Inquiry* 36/1. 134–58.
- , 2011: *Graft, zemljevidi, drevesa in drugi spisi o svetovni literaturi*. Prev. Jernej Habjan. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Francesca ORSINI, 2002: India in the Mirror of World Fiction. *New Left Review* 13. 75–88.
- Jale PARLA, 2004: The Object of Comparison. *Comparative Literature Studies* 41/1. 116–25.
- Karl R. POPPER, 1998: *Logika znanstvenega odkritja*. Prev. Darja Kroflič. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Aleksander SKAZA, 1984: Komentarji in opombe. *Ruski formalisti*. Ur. Aleksander Skaza. Prev. Drago Bajt in Frane Jerman. Ljubljana: MK. 421–84.
- Gayatri Chakravorty SPIVAK, 2003: *Death of a Discipline*. New York in Chichester: Columbia University Press.
- Tomaž ŠALAMUN, 1968: *namen pelerine*. Ljubljana: Samozaložba.
- Ivan VERČ, 2010: *Razumevanje jezikov književnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Studia litteraria).
- Tomu VIRK, 2007: *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Studia litteraria).
- , 2008: Literarnost in etika. *Literatura* XX/209. 98–115.
- , 2009: Novi pristopi, stare zablode. *Primerjalna književnost* 32/2. 1–22.
- Immanuel WALLERSTEIN, 2006: *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Prev. Tanja Renner. Ljubljana: Založba /*cf. (Rdeča zbirka).

SUMMARY

A decade after Franco Moretti's plea for the distant reading of world literature many other radical thinkers are rejecting close reading on behalf of historical materialism. At the same time, critiques addressed to Moretti by literary scholars are culminating in, say, Michael Holquist's dismissal of distant reading in the name of Jakobsonian philology. The self-assured brevity of this dismissal can be read as a saturation of such older critiques as Gayatri C. Spivak's, Emily Apter's and Jonathan Arac's.

Distant reading can indeed be charged with denouncing close reading – but not Jakobson. On the contrary, the formal 'jumps' reconstructed by Moretti through quantitative analyses of the *longue durée* of forms activate what Roman Jakobson would call the 'poetic function of language'. Jakobson is, *pace* Holquist, ignored not by distant reading, but by the very CompLit identity politics that rejects distant reading. Moreover, it is this politics that is reproduced even in Holquist's defense of Jakobson against Moretti, portraying as it is Jakobson as an advocate of minor literatures and a demystifier of universal truths as mere language.

Against this juxtaposition of distant reading and structural poetics one should stress that even in his recent hard-core quantitative study, Moretti maintains that formal analysis is what any new approach must prove itself against. This is the point of Jakobson's comparison of literary study without formal analysis to an arrest without clues, a pun rejected by much of the current comparative literary scholarship that dismisses distant reading. And this double rejection is obvious, since formal analysis of Jakobson's or Moretti's kind can hardly corroborate the current scholarly pleas for recognising local literatures as autonomous identities.

Hence, rather than trying to follow identity politics in presenting local literatures as part of the world literary canon, contemporary comparative literary studies should show that the canon is dependent on ideological and not scientific recognition. Rather than simply trying to confront Moretti's or, say, Pascale Casanova's theory of the world literary system with local literary facts, literary scholars should realise that a theory can be falsified only by a stronger theory, not by random facts about allegedly singular local literatures. It may be that the distant reading approach, which locates these local cultures not in the core's canon, but in the peripheries that are exploited by the core, can serve as a starting point for such stronger theory of world literature.